

ТОЛСТОВА О. Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ ІСПАНСЬКОЇ СОМАТИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті розглянуто лінгвокогнітивні особливості концептуалізації простору засобами соматичної фразеології на матеріалі іспанської мови. Аналіз має двовекторний характер: з одного боку, проаналізовано фраземи на позначення простору із залученням соматичної концептосфери, з іншого, досліджено одиниці, в яких просторові знаки в інтегрованому змісті фразеологізму позбавляються буквальної семантики і позначають інші культурні коди.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, простір, локатив, концепт, концептуальна метафора.

В статье рассмотрены лингвокогнитивные особенности концептуализации пространства средствами соматической фразеологии на материале испанского языка. Анализ имеет двухвекторный характер: с одной стороны, проанализированы фраземы с семой пространства с привлечением соматической концептосферы, с другой стороны, исследованы единицы, в которых пространственные знаки в интегрированном содержании фразеологизма лишены буквальной семантики и обозначают другие культурные коды.

Ключевые слова: фразеологическая единица, пространство, локатив, концепт, концептуальная метафора.

Article deals with the interpretation of lingvocognitive features of space conceptualization based on Spanish somatic phraseology. Analysis is bivectoral: on one side, the article examines Phrasemes on denotation of space with bringing in a somatic sphere of concepts, on the other side, the units in which spatial signs of phraseological unit are deprived of literal semantics and designate other cultural codes.

Key words: Phraseme, space, locativ, concept, conceptual metaphor.

Соматичний код характеризується відсутністю чітких меж з іншими культурними кодами. Він визначає багато з них, зокрема просторові уявлення людини. Простір і час належать до понять, які формують основу людського світосприйняття. Простір є фундаментальною категорією з огляду на її роль у концептуалізації та категоризації позамовної дійсності. Цей факт зумовлено насамперед особливим онтологічним статусом простору, який проявляється у багатовекторній інтерпретації досліджуваної категорії та наявності її філософського, міфологічного, семіотичного, лінгвального та когнітивного аспектів.

Актуальність дослідження фразеологізмів на позначення просторових концептів пов'язана з унікальним характером

фразеологічного мапування простору, особливою лінгвосеміотичною природою фразеологізмів, а саме, їх здатністю транслювати еталони та стереотипи національної культури; крім того, просторові моделі є джерелом метафоричних та метонімічних переносів, що позначають інші культурні коди, їхнє дослідження дає цінний матеріал щодо етноспецифічних особливостей картини світу.

Метою статті є проаналізувати реалізацію універсального концепту ПРОСТІР у соматичній фразеології іспанської мови, а саме двовекторну динаміку просторової орієнтації – фраземи на позначення простору із залученням соматичної концептосфери, та одиниці, в яких просторові знаки в інтегрованому змісті фразеологізму позбавляються буквальної семантики і позначають інші культурні коди.

Дослідження здійснено **на матеріалі** лексикографічних джерел [8-10]. **Об'єктом** дослідження є соматичні фразеологізми іспанської мови з експліцитною та імпліцитною семантикою простору. **Предметом** – лінгвокогнітивні особливості концептуалізації простору засобами соматичної фразеології.

Простір (ESPACIO) є макроконцептом, що має складну структуру та семантику, і включає в себе такі концепти як MOVIMIENTO, ORIENTACIÓN, POSICIÓN, INICIO, FINAL, RECIPIENTE тощо. Концепт “простір” складається з таких елементів, як: предмет локалізації та місце локалізації, які разом з концептуалізатором утворюють центр концепту; фонові елементи: напрямок руху, зона взаємодії просторових об'єктів; периферійні складові концепту: відстань, межа, розмір, – що знаходить своє мовне вираження у багатоконпонентних локативних конструкціях [1:6]. Серед локативних соматичних фразем, відповідно до семантики, можемо виділити три основні групи: 1) фраземи з експліцитною семантикою простору, у яких соматизм виражає предмет локалізації 2) фраземи, у яких людина та частини її тіла виступають локусом, місцем локалізації, найчастіше вмістилищем абстрактних сутностей; 3) фраземи з імпліцитною семантикою простору, які мають просторові знаки у структурі, проте останні позбавлені буквальної семантики; це одиниці, створені на основі орієнтаційної метафори.

Структура зовнішнього (фізичного) світу традиційно в усіх культурах описуються за допомогою серії просторових протиставлень: високий – низький, довгий – короткий, зовнішній – внутрішній, широкий – вузький, далекий – близький, правий – лівий тощо. При

цьому антропоцентричний чинник відіграє важливу роль у сприйнятті та концептуалізації простору.

Аналіз матеріалу демонструє, що для вираження таких концептів, як “початок”, “кінець”, “верх”, “низ”, тощо в іспанській мові з достатньою мірою регулярності використовуються соматизми, які служать областю-джерелом для подальшого визначення концептуалізації простору. Більше того, в цілому ряді випадків виявляється, що саме соматизми можуть бути використані в якості єдиної можливої номінації для позначення вказаних концептів, що пов’язано з антропоцентричним характером мислення і мови. Саме людина є основою та мірилом створеної нею просторової моделі. Тут відбувається нашарування соматичного коду на локативний [2:235]. Як зазначають Дж.Лакофф та М.Джонсон, “орієнтаційні протиставлення впливають з того, що наше тіло має певні властивості та функціонує певним чином в оточуючому нас фізичному світі” [3:396]. Особливу значимість має вертикальна вісь, що обумовлено будовою тіла людини: саме тіло людини структурує простір, задає його

Серед фразеологізмів, що експліцитно позначають простір, можемо виділити наступні підгрупи:

- фразеологізми на позначення просторового співположення: *hombro con hombro, boca a boca, boca con boca, cabeza con cabeza, pecho a pecho, frente a frente, barba a barba.*

- фразеологізми на позначення відстані, зокрема, близькості: *a dos dedos de..., estar a la mano, estar a manos de uno, tener a mano una cosa, haber a las manos una cosa, debajo de las narices, ante las narices, boca con boca.*

Людина та частини тіла людини використовуються для позначення зони мінімальної відстані від спостерігача у локативних ситуаціях. Соматизми можуть виступати як в ролі об’єкта локалізації, так і локалізованого предмета. Зазначимо, що вектор “далеко” не корелює з людським виміром, на відміну від просторового параметру “близько, поряд”. Якщо “далеко” не може безпосередньо оцінюватися людиною, оскільки така локалізація сприймається як умовна, поза зоровим відчуттям мовця, то вектор “близько” контролюється відчуттями [4:179]. Крім того, людині зручно співвідносити певні об’єкти з тим, що їй добре відомо, тобто із власним тілом.

Наступну підгрупу становлять фразеологізми на позначення положення у просторі:

- позаду: *a espaldas (de), de espalda(s)*;
- перед: *ante sus narices*
- навпроти: *frente a..., en frente (enfrente), de cara, cara a, a frente, frente por frente, dar frente (a), por frente a*
- зліва: *a (la) mano izquierda; a la mano siniestra (або zoca, zurda)*.
- фразеологізми на позначення напрямку, положення людини у просторі відносно інших об'єктів : *pecho arriba, boca arriba, boca abajo*. Тут людина виступає об'єктом локалізації.
- фраземи на позначення відносної кількості: *alma nacida (або viviente), a pedir de boca, a qué quieres boca*.

Типовими ознаками, що приписуються в наївній анатомічній картині світу іспанського етносу різним частинам тіла, є просторові характеристики, зокрема, можливість мислитися як вмістилище, властивість змінювати конфігурацію. У концептосфері “людина” модель “вмістилище” відіграє надзвичайно важливу роль. Масовість мовних фактів, що фіксують осмислення багатьох реалій цієї концептосфери крізь призму вмістилища, пояснюється дією аналогії: за аналогією з базовою асоціацією *людина – вмістилище* осмислюються і його частини. Проте актуалізація цієї моделі має свої специфічні ознаки з різними соматизмами:

- *cabeza* сприймається як вмістилище ідей, думок, різноманітної інформації, досвіду: *no caber en la cabeza, encajarse a uno en la cabeza, hablar de cabeza, irsele a uno una cosa de la cabeza, meterse a uno en la cabeza, pasarle a uno una cosa por la cabeza, subirsele a uno una cosa a la cabeza*.

- *boca* – вмістилище слів, вербалізованої інформації: *pasar de boca a oído, oír (saber) una cosa de boca de uno, saber uno una cosa de (la) boca (або por la boca) de otro, no caberle una cosa a uno en la boca, no caersele una cosa de la boca a uno, poner en boca de uno (algún dicho), subirsele a uno a la boca una cosa, andar en boca(s) de ...*

- *cuerpo* – їжі, відчуттів, емоцій, душі: *bullirle a uno en el cuerpo unas cosas, no calentarsele a uno nada en el cuerpo, no pudrirse una cosa dentro del cuerpo, quedarse uno con una cosa en el cuerpo*.

- *pecho, corazón, alma* – емоцій, почуттів та інших психічних станів: *abrir uno el pecho a otro, no caberle a uno una cosa en el pecho, quedarse uno con una cosa en el pecho, no pudrirsele a uno una cosa en el pecho, abrir uno su alma a otro, llevar a uno en el alma, clavarsele una cosa en el alma, pesarle (або sentirle) a uno en el alma una cosa, abrir uno su corazón a otro, clavarle (або clavarsele) a uno en el corazón, ponersele a uno una*

cosa en el corazón, salirle a uno del corazón una cosa.

Третю групу, виділених нами локативних соматичних фразеологізмів становлять одиниці з імпліцитною просторовою семантикою, які утворюють так звані орієнтаційні метафори. В орієнтаційних метафорах немає структурного впорядкування одного поняття в термінах іншого, проте є організація цілої системи, понять за зразком деякої іншої системи. Ці метафори спираються на просторові опозиції (“верх-низ”, “центр – периферія”, “більше – менше”, “глибокий-мілкий”). Наприклад, з факту, що люди й більшість ссавців встають просинаючись та лягають щоб заснути, отримуємо метафору CONSCIENTE ES ARRIBA, INCONSCIENTE ES ABAJO (*Él cayó dormido, ¡Levántate!, Él cayó bajo su influencia.*).

Іспанські дослідники Ф. Х. Манхон Посас та Х. Люке Дюран виділяють в іспанській мові базові асоціації з чотирма основними напрямками [5:74 – 76]:

- Верх – влада, радість, ейфорія, вищість, зверхність: *arriba ese ánimo, estar en las nubes, estar por encima del bien y del mal.*
- Низ – підпорядкування, бідність, психологічна депресія: *tener la moral por los suelos, estar bajo.*
- Вперед – сміливість, мужність: *ser un echao p'alante.*
- Назад – боягузтво: *cuando hay que dar la cara, siempre se echa para atrás.*

На матеріалі соматичної фразеології можемо виділити ряд орієнтаційних метафор, зокрема, – LO BUENO ES ARRIBA LO MALO ES ABAJO. Традиційно координата „зверху” використовується для позитивної оцінки різноманітних явищ й об’єктів: щастя – зверху, сум – знизу, здоров’я та життя – зверху, хвороба й смерть – знизу, влада чи сила – зверху, підпорядкування – знизу, гарне – верх, погане – низ тощо [6]. В іспанських соматичних фраземах:

- Влада, вищість: *poner encima de (або sobre) los ojos una cosa*
- Гордість: *con la frente levantada, con la frente alta (або altiva), llevar la cabeza muy alta*
- Успіх, радість, ейфорія: *ir con la cabeza muy alta.*
- Відновлення свого положення, видужання після хвороби: *levantar uno el cuello, alzar cabeza, levantar cabeza.*
- Звернення до Бога: *alzar (або levantar) los ojos al cielo.*

Проте в той же час – наглість, фамільярність: *subirse uno a las barbas de otro.*

Низ – негативні асоціації:

- Залежність, підпорядкування, покірність: *bajo el pie, debajo del pie, servir debajo de la mano de uno, caer en (або entre) las uñas de uno, agachar (або bajar) uno las orejas, agachar la cabeza, bajar la cabeza, bajar los ojos (2)*;

- Страх: *bajársele (або caersele) la sangre a los talones (або a los zancajos)*;

- Бідність: *no alzar cabeza*;

- Програш, провал, нездійснення планів, розчарування: *caer de cabeza (2), darse con las narices en el suelo, caer uno boca abajo, dar uno un boca abajo*;

- психологічна депресія, хвороба: *pecho por el suelo, no levantarla cabeza, con las orejas bajas (або caídas, gachas); con las orejas gachas como los cebones (або los cerdos, los cochinos, los gochos, los gorrinos, los guarros, los lechones, los marranos, los puercos); con las orejas gachas como perro castigado, no levantar cabeza*;

- Сором, зніяковіння: *caérsele la cara de vergüenza a alguien, bajar la frente, no levantar uno los ojos (del suelo); clavar los ojos en el suelo*.

- Прихованість намірів: *bajo mano, (por) debajo de la mano*;

- Непродуманість дій, складність: *andar cabeza abajo, andar boca abajo*;

- Неробство: *con los brazos caídos*;

- Старанність, ретельність: *sin levantar ojo*.

Але також позитивні асоціації – покровительство, захист: *tomar bajo su mano a uno*.

Наступна орієнтаційна метафора ADELANTE ES BUENO, ATRÁS ES MALO. У просторовому протиставленні «вперед – назад». Рух уперед має позитивні позитивні асоціації, а саме:

- Рішучість, мужність: *echar el cuerpo adelante, pie adelante, de pecho, dar (або poner) el pecho a una cosa, echar el pecho al agua, acometer (або atacar) de frente*;

- Вищість, перевага: *echarle el pie adelante a uno, ponerle a uno el pie delante*;

- Успіх: *pie adelante*;

- Відкритість намірів, ясність: *delante de los ojos; en los ojos, poner a uno delante de los ojos una cosa*.

- Назад – загалом негативні асоціації:

- Боягузтво, несміливість, нерішучість: *echar uno el pie atrás*,

guardarse uno las espaldas, dar uno la espalda a uno, echar el cuerpo atrás, meter uno detrás las orejas;

- Залежність, покірність: *pecho por el suelo, tener (або traer) a uno debajo de los pies (або bajo el pie, debajo del pie); tenerle a uno el pie encima;*

- Зрада, безсовісність: *a espaldas (vueltas), por las espaldas, hablar uno por las espaldas, echar(se) (або tirarse) el alma atrás (або a las espaldas);*

- Відсутність здорового глузду: *vivir de espaldas a la realidad;*

- Відставання: *pie atrás, echar (el) pie atrás.*

Орієнтаційна метафора DERECHO ES BUENO, IZQUIERDO ES MALO. Як зазначає І.Д.Коваленко, “в індоєвропейському мовному ареалі поняття “лівий” співвідноситься з такими ознаками, як слабкий, неправильний, невпорядкований, непарний, негативний, непрямий, нечіткий, а “правий”, відповідно, з такими атрибутами, як сильний, правильний, упорядкований, парний, позитивний, прямий, чіткий” [6:18]. Це пов’язано, зокрема, з тим, що традиційно ліва рука є менш пристосованою для практичної діяльності і виконання певних дій нею є не таким зручним та ефективним. Тому, у багатьох соматичних фразеологізмах цієї групи (зокрема, з парними частинами тіла) можемо спостерігати антагоністичну символіку правої та лівої частин організму: права сторона позначає, як правило – позитивне, добре начало, зокрема, професійна майстерність, а ліва – негативне, зле. А саме, ліва сторона:

- Поганий настрій: *levantarse uno con el pie izquierdo;*

- Неумілість: *tener uno (much) mano izquierda.*

Права сторона – позитивні асоціації:

- Допомога, близький друг: *brazo derecho, mano derecha, ser uno la mano derecha de alguien, el ojo derecho;*

- Вправність: *saber uno dónde tiene la mano derecha.*

Психологічний механізм аналогізації векторів «вгору-вперед-праворуч» із позитивною оцінністю, а векторів «униз-назад-ліворуч» із негативною ґрунтується, по-перше, на архетипових уявленнях про землю як буденне, позбавлене романтики, добре пізнане, і небо як недосяжне, невідоме, до чого завжди прагнула людина; по-друге, на пов’язаній із цим релігійній свідомості та первісній картині Всесвіту; по-третє, на знаннях законів земного тяжіння й анатомічної будови людини, що орієнтована рухатися, дивитися вперед, а не назад, працювати здебільшого правою рукою; по-четверте, на ритуалах і

звичаях правобічної переваги, тощо [4:169-170]

Як бачимо, у багатьох випадках виявляється, що саме соматизми можуть бути використані як єдина можлива номінація для позначення концепту ПРОСТІР, отже, саме людина є основою та мірилом створеної нею просторової моделі. Просторовий вектор “близько” співвідноситься з соматизмами *narices, mano*; “позаду” – *espalda*; “навпроти, перед” – *frente*, “знизу” – *pies*; соматизм *boca* позначає положення людини у просторі по відношенню до інших об’єктів. Просторовий вектор “далеко” в іспанській мові, як правило, не корелює з людським виміром, оскільки сприймається як той, що знаходиться поза зоровим відчуттям мовця. Також здійснений аналіз підтверджує базисність семантичних просторових протиставлень виділених різними дослідниками (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Ф. Х. Руїс де Мендоса, В. Н. Топоров).

Перспективним є комплексний когнітивний аналіз концепту «простір», для виокремлення усіх його структурних елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ющенко М. П. Концептуалізація простору у французькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Ющенко Мирослава Петрівна. – КНУ імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 20 с. 2. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и линвокультурология: Курс лекцій. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с. 3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, котрими ми живем // Теория метафоры: Сборник / Общ. ред. Н.Д.Арутюновой, М.А.Журинской. – М.: Прогресс, 1990. – С.387–415. 4. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с. 5. Luque Durán J. De D., Manjón Pozas F. J. Introducción a la historia de la tipología lingüística. – Granada Lingvística, 1997. – 199 p. 6. Кондратьева О. Н. Вертикальная ось “верх – низ” в характеристике концептов внутреннего мира человека (на материале русских летописей). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.teneta.rinet.ru/rus/ke/kondrateva.htm> 6. Коваленко І. Д. Просторові відношення і опозиція “кривий – прямий” у лексико-семантичних системах індоєвропейських мов // Слов’янський вісник. – Рівне, 2003. – Вип.3. – С. 18. 74. 7. Андреева І. О. Лінгвокогнітивні параметри концептуалізації простору засобами англійської фразеології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. / Андреева Ірина Олександрівна; Одеський національний університет імені І.І Мечникова. – Одеса, 2007. – 21 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. Испанско-русский фразеологический словарь: 30 000 фразеологических единиц / Э.И. Левинтова, Е.М.Вольф, Н.А.Мовшович, И.А.Будницкая; под ред. Э.И.Левинтовой. – М.: Рус. яз., 1985. – 1080 с. 9. Садигов А. В., Нарумов Б. П. Испанско-русский словарь современного употребления. – 3-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000 – 748 с. 10. Diccionario de la lengua española. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.elmundo.es/diccionarios/>